

מועטת מחלק רבא בין מקום שגדלים בו אתרוגים אלו למקום שאין גדלים שם (וכן מובא בשו"ע תרמח, יז). לפי דעה זו משמע בבאור הלכה (ד"ה מקום) שאפשר שהכל תלוי במקום שנוטל ולא במקום הגידול, ואם יביא אתרוג שיש בו שחרות מועטת ממקום שאין גדלים בו כאלו למקום שגדלים בו – כשר. ולולא דבריו היה נראה שלהרי"ף אין לנו מקור והכרח כלל לומר שמשנתנה הדין לפי מיקומו של האתרוג עתה, שזהו דין מחודש, וי"ל שהכל תלוי במקום הגידול; אם גדל במקום שאין גדלים כאלו – הרי זה שינוי מטבעו ונחשב קלקול, משא"כ כשהוא זן מיוחד בצבע כזה. וכן כתב בספר אבי עזריה הל' לולב.

במקומות רבים מצינו שאביי לא חש לדחיקת הלשון ורבא הקשה עליו מדקדוק הלשון ופירש באופן אחר (ע' במצוין בבכורות ד). אף כאן נראה שהלכו בשיטתם הכללית; אביי מפרש 'הכושי' – הדומה לכושי. ורבא מפרש כושי ממש.

'אתרוג הבוסר, רבי עקיבא פוסל והכמים מכשירין'. לפרש"י מדובר באתרוג קטן כמו פול הלבן. ומהתוס' (כאן ולעיל לא: ד"ה שיעור, וכפי שבאר בשו"ת חכם צבי קסה) נראה שחולקים וסוברים שבזה פסול לדברי הכל שהרי פחות הוא מכאגוז וכביצה. ואולם דעת רש"י שהואיל וסופו לגדול הרי הוא חשוב אעפ"י שהוא קטן (כן באר בשבלי הלקט. וכן פירש בבית יוסף (סוסי" תרמח) את דברי התוס' לעיל לא: בסוף דבריהם, ויישב בזה דברי הסמ"ג שמכשיר אתרוג הבוסר כפול הלבן ואעפ"י כ פוסק ששיעור אתרוג בכביצה).

לפי סברא זו יוצא שלא פסלו ר"מ ורבי יהודה באתרוג הקטן אלא אם אין סופו לגדול עוד כשהוא על העץ. אבל אם סופו היה לגדול כשר אף פחות. וצ"ע כי הלא סתמא דמלתא יכול להתעבות ולגדול עוד (עתוס' מ רע"א). ואפשר שלדעת רש"י חכמים המכשירים בוסר חולקים על ר"מ ור"י בשיעור אתרוג שעתיד להתפתח יותר, ואעפ"י כ מודים הם באתרוג שלא יגדל יותר שאין כשר קטן. וכן נראה מהרי"ד שנקט כן בדעת רש"י.

ולהלכה כתב בבאור הלכה (סוסי" תרמח) שאין לזוז ממשמעות דברי השו"ע שבפחות מכביצה פסול, ורק בכביצה יש להכשיר את הבוסר. (יש לציין שמהרי"ק החזיק בשיטת רש"י. וכן בברכי יוסף יישוב דברי הב"י ממה שהקשה החכ"צ. ע"ע דובב מישרים ח"ג ו).

(ע"ב) 'אבנים מקורזלות מותר להכניס לבית הכסא...' פרטי הדינים שהקלו בשבת לצורך שימוש בבית הכסא – ע' במובא בשבת פא.

'ר' יהודה אומר: אין סוכה נוהגת אלא בד' מינים שבלולב...' לא שכשר לסכך באתרוג עצמו, שהרי הוא מקבל טומאה – אלא בעץ שלו (עפ"י כפות תמרים). ויש מי שכתב שאפילו בפרי סובר רבי יהודה שאפשר לסכך כל עוד לא הוכשר לקבל טומאה (עפ"י ערוך לנר).

ואולם אנו קיימא לן שאין מסככים בכל דבר המקבל טומאה אפילו טרם הוכשר (עתורעק"א אהלות ה, ה, ק"ג ופמ"ג – הובא במשנ"ב תרכט סקכ"ח ועוד). אך יתכן שזה רק לפי מה שלמדים מ'באספך מוגרנד ויקבד' – פסולת גורן ויקב, ולא גורן ויקב עצמם, אפילו לא הוכשרו (וכן מפורש בתורי"ד לעיל יב), אבל לרבי יהודה שאינו דורש משם כמו שכתבו התוס', סובר שמסככים בכל דבר שבפועל אינו מקבל טומאה. וע"ע בכורי יעקב קונטרס תוספת בכורים; רשימות שעורי הגר"ד לעיל יא. הר צבי יג: אות ג.

דף לו

'אמר להו רבה להנהו מגדלי הושענא דבי ריש גלותא: כי גדליתו הושענא דבי ריש גלותא שיירי ביה בית יד כי היכי דלא תיהוי חציצה.' לפי סברתו שאף לנאותו חוצץ, יש לדון כאשר לוקח הדסים רבים ומעטרם

סביב הלולב, כשתופס בהם הלא יש חציצה בין ידו ללולב ולערבות. או שמא אין צריך לאחוז בכל מין ומין אלא כולם נחשבים כדבר אחד והרי תופס בו. וכן מסתבר שהרי לפי מה שכתבו בתוס' ועוד פוסקים שאף חציצה במקצת האחזיה פוסלת, א"כ הלא לעולם אינו אחוז כולו בכל מין ומין – אלא ודאי כך מצוותו ליטול הארבעה כאחד הגם שאין ידו נוגעת כולה בכל אחד מהם, וא"כ י"ל אפילו אינו נוגע כלל אלא במקצת המינים.

וכן משמע לכאורה בתוס' שכתבו שרבה סובר מין במינו חוצץ לכך אמר למגדלי הושענא להשאיר תפיסת יד. משמע שאם מב"מ אינו חוצץ מותר – והלא האגד אינו אלא ממין אחד מהמינים, ואעפ"כ משמע שאינו חוצץ אף כלפי השאר – משמע שמספיק אם תופס באחד מהמינים. וע' במש"כ לעיל לב:

יאמר רבה לא לינקיט איניש הושענא בסודרא דבעינן לקיחה תמה וליכא. ורבא אמר: לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה. התוס' כתבו לחלק בין דין 'חציצה' לנידון 'לקיחה ע"י דבר אחר', שבוה האחרון אין לפסול משום חציצה מפני שמדובר שעשה מן הסודר 'בית יד' (= ידיה) ואחוז על ידו את הלולב הנמצא מחוץ לידו, שבאופן זה אם אך נחשבת זו 'לקיחה' – לקיחה גמורה היא בלא חציצה. ואולם מדברי הרמב"ם (לולב ז,יא) נראה שאינו מחלק בדבר אלא לדעתו כל לקיחה ע"י דבר אחר צריך שאותו דבר אחר לא יהא חוצץ, ומדובר שכורך הסודר לנוי המצוה ולכבודה ולכך אינו חוצץ [ולפי זה לרבה פסול גם משום חציצה ולא רק משום חסרון ב'לקיחה', שהרי הוא סובר אף לנאותו חוצץ – אלא שמתעם זה יכול להיות שהוא מסופק בדבר ואינו ודאי לו שאינו חוצץ (כמו שצדדו בתוס'), ולכך נקט טעם 'לקיחה תמה' שאף בודאי אינו יוצא, ונפ"מ שלא יטול גם כשאין לו אפשרות אחרת. ובלחם משנה פירש שטעם חציצה כאן אינו אלא מדרבנן, לכך נקט טעם לקיחה תמה שהוא מהתורה. ובלקחת אזור אף חציצה מדרבנן אין, לכך כשר ע"י דבר אחר הגם שאינו לנאותו].

'אזור קצר מספק בחוט ובכוש... דלמא שאני התם כיון דחבריה כגופיה דמי'. יש מי שכתב להוכיח מכאן שחיבור ע"י חוט וכד' מועיל כמחובר מעיקרו, וצדד להקל לפי זה באתרוג שנחלק, שאם יחובר על ידי תחיבת מחט בשני חלקיו – יוכשר (עפ"י שו"ת בית יעקב קמב). ואולם האחרונים השיגו על כך וכתבו על פי התוספתא (באהלות ד ובעוקצין א) שאין חיבורי אדם חיבור. ומה שאמרו כאן שנחשב כגופו על ידי חיבורו בחוט ובכוש, זהו רק לענין לקיחה על ידי דבר אחר, אבל לא ייחשב עי"כ שלם ותם (עפ"י שבות יעקב ח"א לה. וע"ע א"ר ובכור"י תרמח. וכן כתבו פוסקים לענין לולב שנחלקה התימת בענין שנפסל, שאין מועיל חיבור והדבקה להכשירו. ע' הליכות שלמה י,ה).

'ע"ב) אתרוג של מצוה מותר להריח בו'. לענין ברכת הריח – ע' בפירוט ביוסף דעת ברכות מג: ומסקנת הדברים שם שבשעה שנטלו למצוה אין לברך עליו [ולכאורה יכול אף לכתחילה להריחו בלא ברכה לאחר שהוא בידו, כאשר נטלו מתחילה רק למצוה. וע' בט"ז תרנג בשם סמ"ק]. וגם אם נטלו מתחילה למצוה ולהריח – הרי זה ספק, לכן מהגבון שלא להריח בו באופן זה, שלא להיכנס לספק ברכה.

ושלא בשעת נטילתו, לדעת המשנ"ב מעיקר הדין צריך לברך, אך מפני שיש חולקים נכון שלא להריחו, או שיברך על פרי אחר ויכין גם על זה. ולדעת החו"א אין לברך על ריח אתרוג של מצוה כל החג מפני שעיקר יעודו למצוה. ואף לפני החג יש להסתפק אם לברך עליו, אבל לאחר החג נראה שמברכים עליו שכבר אינו עומד למצוה (הלי"ש י,לו).

'מאי טעם לא מברכינן אלא על נטילת לולב – הואיל וגבוה מכולן' – הלכך אין מברכים על האתרוג הגם שיש בו יותר הנאה והוא חשוב יותר, וגם מוקדם לשאר המינים בכתוב. ואין זה דומה לברכת

הנהגין שמקדימים אותה על החביב והחשוב, כי שם הדבר תלוי בהנאה, ויותר ראוי לשבח על זה שהנאתו מרובה, משא"כ ברכת המצוה (עפ"י שו"ת מהרי"ל קנ. וע"ע בספר מהרי"ל הל' לולב).

'אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל ורבי יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא'. יש לבאר, וכי הוא בלבד ראה הלא הכל רואים. ועוד מהו לשון 'צופה הייתי' כאילו צריך דקדוק יתר כדי לראות מעשיהם – ויש לפרש הואיל וכל העם נהגו כבית שמאי לנענע גם ב'אנא ה' הצליחה נא', לא רצו רבן גמליאל ורבי יהושע לשנות ממנהג הקהל באופן בולט ולכך הצניעו מעשיהם והאריכו בנענועים של 'הושיעה נא' עד שהיו נראים כמנענעים גם ב'הצליחה', ולכך לא הבחין בכך אדם זולת רבי עקיבא שצפה והתבונן במעשיהם (מהגרשו"א, מובא בספר 'ועלהו לא יבול'; הליכות שלמה יא הערה 80 – ושם: 'כל ימיו השתדל רבנו ביותר להצניע אורחותיו ומנהגיו בדברים שאין כל הציבור נוהג בהם, ובפרט בבית הכנסת... ומה נאוו עליו דברי עצמו...'). וע"ע במובא בפסחים קו מהגרשו"א בענין הדומה).

'מוליך ומביא – כדי לעצור רוחות רעות. מעלה ומוריד – כדי לעצור טללים רעים'. –
 'תנועות התנופה מונעות נזקים מהזרעים ומהפירות; שכן ברכת השדות של ארץ ישראל איננה תלויה רק בהשפעות טבעיות, אלא ברכת הארץ תלויה בכך שפירותיה יהיו קודש לעבודת ה'. מקור הברכה של ארץ ישראל איננו בתחום השמים והארץ, אלא במקומות הקודש של מקדש התורה' (פירוש רש"י הירש ז"ל ויקרא כג, כ).

להניף אותו (שנאמר בחזה ושוק) – בגימטריא **מוליך ומביא ומעלה ומוריד** (עפ"י בעל הטורים צו ז,ל). משמע שנקט שעושים כן בכל התנופות ולא רק בכבשי עצרת ולולב כמו שצדדו בתוס'. וע' בתוס' להלן מז: (ד"ה הביכורים) שנקטו גבי תנופת ביכורים לשון 'מוליך ומביא' בלבד.

*

רוחות רעות היינו רצונות שבלב (כמו 'כל אשר ברוחו לעשות'). **וטללים רעים** – חכמות ודעות חיצוניות שבמוח (כשם שתורה שבעל פה מכונה 'טל' (תזל כטל אמרתי), שאין האדם מרגיש איך שבא לו מהש"י וסבור שמחדש מדעתו – כן לעומת זה יש חכמות חיצוניות, 'טללים רעים'). ולכך מקיפים בארבעת המינים בשבעת הימים, שתועיל קדושת שבעת הרועים שהם המרכבה לשבע מידות, להסיר הרע. וביום השמיני מקיפים שבע הקפות בספר תורה – שתועיל קדושת הרועים להכניס הדברי-תורה בלב, שמצד האדם קודם 'סור מרע' ל'עשה טוב', שאי אפשר להכניס דברי תורה בלב עד שיסיר הרע ממנו (מתוך פרי צדיק לשמחת תורה מו מח). ע"ע רמזי המינים (וענין הלולב שגבוה במינו) והוראתם על המשכת החיים בדרגות שונות, בספר מחשבות חרוץ דף סב.

*

זו לשון הסמ"ע בהקדמת חיבורו סביב השלחן-ערוך חושן משפט:
 'ואני אומר שגם מהאי טעמא לא רצה הש"י שיכתבו תורה שבעל פה, מפני שהדבר הנכתב

לחברתה]. רבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו. [וכן סבר רבי עקיבא, שפעם אחת בא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו].

הלכה כרבי יוסי, להכשיר אפילו גדול ביותר (סו"י תרמח).

דין המינים הכשרים לסיכוך – נתבאר לעיל יא-יב.

דף לז

במה אוגדים את הלולב – ע' לעיל לג.

עב. האם כשר לעשות הפעולות דלהלן?

א. נטילת לולב ע"י תפיסה באגד.

ב. נטילה על ידי כריכת סודר.

ג. תחיבת הלולב בתוך אגד ההדסים והערבות.

ד. חיתוך הלולב בעודו אגוד עם המינים – באופן שעליו הקצוצים נשארים באגודה.

ה. הרחת הדס ואתרוג של מצוה; [הרחת הדסים ואתרוגים במחובר, בשבת].

א. רבה היה אומר לאוגדי הלולבים שבבית ראש הגולה, לשייר מלמטה כדי תפיסת היד בשביל לאחוז המינים בלא הפסק האגד, שסבר כחכמים שלולב אין צריך אגד ואינו מן המצוה הלכך חוצץ. ורבה אמר: כל לנאותו אינו חוצץ.

א. גם אם האגד עשוי ממיני המצוה, סבר רבה מין במינו חוצץ כדלקמן.

ואף על פי שאין החציצה מלאה, שאוחז הלולב מקצת ע"י חציצה ומקצת בלא חציצה – אעפ"כ הקפיד רבה בדבר (עפ"י תוס').

ב. הלכה כרבה שכל לנאותו אינו חוצץ (עפ"י רמב"ם ז, יא; משנ"ב תרנא ס"ק ט י).

ויש מן הראשונים שנוקטים דוקא בכגון זה שאין החציצה פוסלת בעצם אלא שאינה 'לקיחה תמה', כל לנאותו אינו גורע בלקיחה, אבל דבר שהחציצה פוסלת בו, אף לנאותו חוצץ (עפ"י מאירי. ועריטב"א ור"ן).

ויש מי שכתב שישנם דברים שהצריכה בהם תורה 'נגיעה', ובאלו אף לנאותו חוצץ כי סוף סוף אינו נוגע, וכגון שופר שציפה את פיו בזהב (עפ"י אבני נור או"ח תלב בדעת הרמב"ן. וראה בסמוך).

ג. נראה שבכלל 'לנאותו', דבר שבא להגן על חפץ המצוה ולשמרו, וכגון שמן שמושחים בתחתית התפלין כדי להגן עליהן מפני הזיעה וכד' (עפ"י שבט הלוי ח"ה יד וח"ה ד, א. וצ"ע לפי"ז בניילון העוטף את המינים. ויש מקום לומר שמריחת שמן וכד' הטעם הוא מפני שנטפל לתפלין ונעשה הכל כגוף אחד, משא"כ בציפוי נפרד).

ד. נהגו להחמיר להסיר התפלין והטבעות בשעת הנטילה. יש אומרים שמן הדין הוא, ויש אומרים שאין לחוש מן הדין הואיל ואין כל היד מכוסה בהן, אלא שנהגו להחמיר (עפ"י רמ"א וש"פ תרנא, ז).

והגרשו"א נקט (חדושי כת"י, מובא בהליכות שלמה יא סקכ"ה) שאם רק חלק קטן מן היד מכוסה,

אשר גם בלעדי אותו חלק נאחז הלולב, מסתבר שאין שייך כלל פסול חציצה. וכן נהגו הנשים בביתו, ליטול הלולב בברכה בלא הסרת טבעת (שם הערה 63).
ועוד הורה, שמי שיש לו רטיה במקום אחיזת היד ואינו יכול להסירה – מברך ונוטל עם הרטיה, שהריהי בטלה לגבי היד (נשמת אברהם, ה"ש שם).

ב. אמר רבה: לא יאחזו אדם המינים בסודר (הכרוך על ידיו. רש"י) שאין זו 'לקיחה תמה'. ורבא אמר: לקיחה על ידי דבר אחר [דרך כבוד ולא דרך בזיון. ע' להלן מב.] שמה 'לקיחה' [והוכיח מטבילת האזוב שכשרה על ידי קשירתו בחוט ובכוש. ודחו שמא כיון שחיברו – כגופו הוא. ושוב הוכיח מדיוק המשנה במסכת פרה שכשר ליתן האפר על ידי גיעורו מתוך הכלי הגם שכתוב ולקחו... ונתן – הרי שלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה].

התוס' (כאן וביומא נח) פירשו שלקיחה ע"י דבר אחר כשרה ואין שייך בזה פסול חציצה שהרי כל הלולב מחוץ לידו אלא שאחזו ב'בית יד' הבולט, הנעשה מן הסודר.
וברמב"ם (לולב ב, יא) נראה שלא נחת לחילוק זה, ונקט שרק אם אותו דבר שנטל על ידו, בא לגוי המצוה ולכבודה – כשר, אבל בלאו הכי הריהו חוצץ.

ג. ואמר רבה: לא ינעוץ אדם הלולב באגודת המינים שמא יישרו מהם העלים ויהו חציצה. ורבא אמר: מין במינו אינו חוצץ.

א. להלכה מין במינו אינו חוצץ (ערמב"ם ז, יב; או"ח תרנא, א; רמב"ם פסוה"מ א, כא מעשה"ק יט, ה [כרב ולא כשמואל – בובחים קי. וע"ע בבכורות ט: ובשטמ"ק אם גורסים 'רב' או 'רב אש"י]. ויש מחלקים בין חולין לקדשים. ע"ע ביומא נח).

ויש מקומות שמין במינו חוצץ; בדבר שאין דרכו להיות כן ואינו מבטלו עד גמר המצוה, כגון כהן העומד על גבי רגל חברו ועובד. ואין לדמות כל הדברים (עפ"י תוס' וראשונים יומא נח. וע' גם בתוס' מז: ד"ה כהן) בשם רש"י שדן על חציצת יד חברו בתנופה]. ובשו"ת דובב מישרים (ח"ב לו) כתב עפ"י שאין לכרוך רצועות התפלין מעל רצועת שעון אפילו היא של עור, שבדבר שאין זה דרכו אף מין במינו חוצץ).

ויש מי שכתב שבמקומות שהצריך הכתוב נגיעה בין הדברים [כמו לענין יציאת פטר רחם או תקיעת שופר בפה], אף מין במינו חוצץ ואף כשבא לנאותו חוצץ, כי סוף סוף אין שם נגיעה (עפ"י אבני נזר או"ח תלב תלג ויו"ד רסו בדעת הרמב"ן בהל' בכורות פ"ג דף כב. וע' נדה כא:).

ב. הרגיל להחליף הערבות, לא יוציא ויתחוב כשהמינים אגודים, שמתוך שרגיל להכניס ולהוציא חוששים לנשירת רוב עליהם. וגם יש לומר שאין זה אגד כהלכתו שאין זה קשר ממש כיון שמכניס ומוציא – אלא יתיר הקשר לגמרי ויחזור ויקשור (בכורי יעקב, מובא במשנ"ב תרנד סק"ה). ומה שמשמע בגמ' כאן שמותר לעשות כן – כנראה סבר שרק בלולב אמרו מפני שזה באקראי ולא בקביעות).

ד. אמר רבה: לא יקוץ אדם הלולב כשהוא בתוך האגודה, מלמטה, מפני שנשארים עליהם תלושים באגודה והריהם חוצצים. ורבא אמר: מין במינו אינו חוצץ.

ה. אמר רבה: הדס של מצוה – אסור להריח בו (שהוקצה למצוה, שלמדים מסוכה שחל שם שמים על עציה ואסור ליהנות מהם כל שבעה. רש"י. ומשמע לכאורה מדאורייתא. וע' כפות תמרים וערוך לנר). אתרוג של מצוה – מותר להריח בו, שלא הוקצה אלא מאכילה שהיא יעודו, ולא מריח.

גם לאחר שנפסלו המינים אסור ליהנות מהם כל שבעה, שכבר הוקצו למצוה. אך יש אומרים שלא נאסרו אלא אם נפסלו לאחר שנטלם פעם אחת אבל נפסלו מקום הנטילה – מותר (עפ"י או"ז שם מדקדוק דברי רש"י בסידורו. והוכיח מדבריו שלא נאסרו המינים בכניסת יו"ט עד שנטלם. אך יש מי שכתב שדוקא אם נפסלו הותרו אבל כשמיועדים למצוה אסורים ביו"ט אפילו קודם נטילה. ע' שבט הלוי ח"ז נט,ו).

הרחת צמחים מחוברים לקרקע בשבת; אמר רבה: הדס במחובר – מותר להריח בו. אתרוג במחובר – אסור להריח בו, כיון שעומד לאכילה, אם אתה מתיר להריח בו עלול הוא לתולשו בטעות כדי לאכלו. הדס שנתלש בשבת – מותר להריח בו הואיל ואפשר להריח ממנו בעודו מחובר, הלכך אין כאן הנאה ממעשה שבת (ר"ן ור"ר). ויתכן שאין מותר להריח בשבת אלא באותו מקום שגדל, אבל אם הביאו למקום אחר אסור, שהרי לא היה אפשר להריח שם לולא התלישה (עפ"י מנחת שלמה סוסי"ה – עפ"י מה שאנו נוקטים להלכה שנכרי שהביא מים מהרה"ר לרה"י עבור ישראל, אסור ליהנות מהם).

עג. א. באיזה יד נוטלים את הלולב ובאיזה את האתרוג? מהי ברכתם?

ב. היכן מנענעים? מה ענין הנענועים?

א. אמר רבה: לולב בימין ואתרוג בשמאל, שזה שלש מצוות וזה אחת.

ולכך מברכים 'על נטילת לולב', הואיל ובמינו גבוה מכולם (ר' זריקא).

א. אם היפך הידים – יצא (כן נקט המאירי לעיקר. וכ"כ הריטב"א להלן מב. וכ"כ מהרי"ל; רמ"א תרנא, ג וש"פ). ויש מחמירים בזה, על כן טוב לחזור וליטול בברכה (משנ"ב ושעה"צ שם).

ב. אטר יד ימינו [בכלל זה מי שנקל לו לעשות מלאכותיו בשמאל, אעפ"י שיכול לעשות גם בימין. משנ"ב תרנא סק"כ]; בעל העיטור נקט שנוטל הלולב בימין ככל אדם. וכן פסק השלחן-ערוך. ואילו הרא"ש ורבנו ירוחם ומהרי"ו נקטו שנוטלו בשמאל, שהוא הימין שלו. וכן נקט הרמ"א לעיקר (תרנא, ג).

ואולם רב קהילה וכד' שמתבוננים במעשיו – הגם שבביתו נוטל הלולב בשמאל [כהרמ"א], בנענועים שבבית הכנסת ובהקפת הבימה יטול כשאר הציבור מפני כבודם (הליכות שלמה יא, טו – מרשימות הגרשו"א).

ב. היכן היו מנענעים – ב'הודו לה' תחילה וסוף (בתחילת הפרשה ובסופה, כשאומר 'הודו לה' כי טוב...'), וב'אנא ה' הושיעה נא' (שבאמצעה). דברי בית הלל. בית שמאי אומרים: אף ב'אנא ה' הצליחה נא'. אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל ורבי יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן והם לא נענעו אלא ב'אנא ה' הושיעה נא'.

א. מנענע שלש פעמים. נסתפקו בירושלמי האם הולכה והובאה נחשבת פעם אחת או שתיים. וכיון שלא נפשטה הבעיה אנו הולכים לחומרה להחשיב הולכה והבאה כאחת (ר"ח ועוד). ואעפ"י שהנענוע מדרבנן – משום חביבות מצוה הולכים לחומרא (רא"ש).

ועל כן נוהגים לנענע ל"ו כחות, שש לכל צד, מקצתם בתחילה, ב'הודו' כי טוב. ומקצתם ב'כי לעולם חסדו'. וכן עושים ב'אנא...'. וכן בכפילת 'הודו' שבסוף מנענעים ל"ו (עפ"י תרומת הדשן צו).

ב. כתבו התוס': עכשיו שנהגו ששליח ציבור אומר 'יאמר נא ישראל' והציבור עונה 'הודו...'. וכן 'ביאמרו נא...' – הציבור מנענעים על כל 'הודו' ו'הודו' שאומרים, אבל שליח ציבור לא ינענע. ויש מפרשים שאף הוא מנענע באמירתו 'יאמר...' אגב הציבור. ובשעת הברכה מנענעים אף בלא קריאת הלל (תוס' וש"פ). ויש שכתבו שבשעת הברכה אינו מוליך ומביא אלא עושה נענוע בעלמא (ערא"ש בשם ראב"ה). וכן היו נוהגות הנשים בבית הגרשו"א, לנענע נענוע אחד בשעת הברכה.

ג. אף כי הנענועים אינם מעכבים המצוה, יש אומרים שאם אין הלולב ראוי לנענע בו – אין יוצאים בו (עפ"י חדושי חתם סופר מב. וכן הביאו לשמוע מהמאירי כאן). ועל כן יש מקפידים להסיר ה'קארע' מהלולב קודם נטילתו (ע' הליכות שלמה י,ב).

בתנופת כבשי עצרת ושתי הלחם אמר רבי יוחנן: מוליך ומביא – למי שארבע רוחות. מעלה ומוריד – למי ששמים וארץ שלו (כלומר מצוה זו אנו עושים לשמו. כן מראה בהנפתו. ערש"י). ואמר רבא: וכן בלולב.

רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא: כדי לעצור רוחות רעות וטללים רעים (בתנופה ובלולב. עפ"י תוס'; ר"ן יד: בדפי הרי"ף).

[במקום אחר אמרו שארבעת המינים אינם באים אלא לרצות על המים (רבי אליעזר – תענית ב:).]

רב אחא בר יעקב היה מוליך ומביא המינים ואומר: זה חץ בעיניו של השטן (שרואה בעיניו שאין לו כח לנתק מעלינו עול מצוות. רש"י). ואמרו שאין לעשות כן, משום שיבוא להתגרות בו (השטן הוא היצר הרע, וישיאנו לתעות מעל קונו וימסור עצמו על הדבר).

הולכה והובאה, פרשו הראשונים: לארבע רוחות העולם (ערא"ש; שו"ת הרשב"א ח"א תלוז). וכן המנהג. ואולם היו שנהגו לנענע לשתי רוחות בלבד (עריטב"א; מגן אבות למאירי סוף ענין כא). וע"ע במובא בספר מנהגי ישראל ח"ג עמ' צב בטעם שינוי המנהג.

דף לח

עד. מי שלא נטל לולב והתחיל לאכול, האם מפסיק מאכילתו ונוטל או דוחה הנטילה לאחר האכילה?

למדו בגמרא מלשון המשנה 'יטול על שלחנו' – שמפסיק מאכילתו ונוטל, והקשו על כך, וחילק רב ספרא בין אם יש שהות ביום ליטול לאחר האכילה אם לאו, שרק אם תימשך סעודתו עד הערב – מפסיק ונוטל, אבל בלאו הכי – רשאי להמשיך בסעודה.

לפי סברת רבא אפשר לחלק בדבר בין מצוה דאורייתא שמפסיק בשבילה בכל אופן, ומצוה דרבנן שאין מפסיק כשיש לו שהות. ולמסקנא אין הכרח לחילוק זה ממשנתנו, וגם אין סתירה לדבר (שהרי דייקו שהמשנה מדברת בשאר ימים שהנטילה מדרבנן, אבל ביום הראשון יתכן שמפסיק אפילו יש שהות).

א. להלכה כתבו הפוסקים שביום הראשון שהנטילה בו מדאורייתא [ובכלל זה יום טוב שני של גלויות. ט"ז וש"א], אם שכח והתחיל לאכול בזמן שהיה אסור לו – צריך להפסיק אכילתו וליטול. ואם התחיל בהתר, קודם למחצית השעה לפני תחילת היום – אין צריך להפסיק אם יש לו שהות ליטול לאחר מכן. [והט"ז כתב שאף התחיל לאכול לפנות בוקר, הלא בין כך צריך להפסיק לתפילה, ועל כן אסור לו לחזור לאכילתו עד שיטול] (עפ"י ר"ן; או"ח תרנב,ב).

ב. המג"א (תרנב סק"ד) נסתפק אם טעימה קודם נטילת לולב מותרת, אם לאו. וכתב במשנה ברורה שמן הדין מותר ואעפ"כ אין להקל בזה אלא לצורך גדול.